

Lichamen waarin kerkgenootschappen zijn verenigd

J.T. van den Berg*

1. Inleiding

De lichamen waarin kerkgenootschappen zijn verenigd vormen de derde categorie kerkelijke rechtspersonen die in art. 2:2 BW wordt benoemd. Deze categorie is ook als laatste wettelijk verankerd. Art. 2:2 BW vermeldde bij de invoering van het nieuwe Burgerlijk Wetboek in 1976 alleen kerkgenootschappen en hun zelfstandige onderdelen. De nieuwe categorie is in art. 2:2 BW ingevoegd bij de herziening van Boek 2 in het kader van de Invoeringswet Boeken 3, 5 en 6 Nieuw BW. Deze wijziging is per 1 januari 1992 in werking getreden.¹ Dit betekent echter niet dat deze lichamen voordien niet voorkwamen en al evenmin dat deze lichamen voorheen niet over rechtspersoonlijkheid zouden hebben beschikt. Dit type kerkelijke rechtspersoon vindt zijn oorsprong in die kerkgemeenschappen waarbij de plaatselijke gemeenten als zelfstandig kerkgenootschap moeten worden aangemerkt. Bij de wetsherziening is in het bijzonder aan de regionale verbanden van deze kerken gedacht. Dit is met name aan de orde bij kerken van het congregationalistisch-independente type en van het presbyteriaal- synodale type.² Als voorbeelden van het eerste kunnen worden genoemd de Bond van Vrije Evangelische gemeenten en de Unie van Baptistengemeenten. Bij het tweede type gaat het op dit moment vooral om de kleinere kerkverbanden van gereformeerde signatuur. De tot deze kerkverbanden behorende plaatselijke kerken leven op basis van hun kerkorde samen in classicale en synodale verbanden. De Hoge Raad had reeds in 1938 erkend dat een classis van de toenmalige Gereformeerde Kerken in Nederland over rechtspersoonlijkheid beschikte (HR 13-5-1938, NJ 1939, 247).³

* De auteur promoveerde op een staatsrechtelijk onderwerp en was lid van de Tweede Kamer der Staten- Generaal. Hij is in verschillende functies actief binnen de Gereformeerde Gemeenten, onder andere als secretaris van het Deputaatschap Kerkrecht.

¹ Zie over de voorgeschiedenis en de parlementaire behandeling van deze wijziging in het bijzonder F.T. Oldenhuis, 'Kerkgenootschappen en hun zelfstandige onderdelen', *WPNR* 1983, p. 457-463 en 'Kerkgenootschappen en zelfstandige onderdelen', *WPNR* 1988, p. 155-159, alsmede M. te Velde, 'Kerkverband en rechtspersoonlijkheid', in: J.W. Maris, H.G.L. Peels, H.J. Selderhuis, *Om de kerk*, Leiden: 1997, p. 176-208.

² Zie hiervoor nader L.C. van Drimmelen, 'Typen van kerkelijke organisaties', in: L.C. van Drimmelen en T.J. van der Ploeg (red.) *Kerk en recht*, Utrecht: Uitgeverij Lemma B.V. 2004, p. 201-214.

³ De grote Protestantse Kerk in Nederland is zelf kerkgenootschap. De plaatselijke gemeenten alsmede de regionale verbanden waarin zij samenleven dienen als zelfstandig onderdeel van dit kerkgenootschap te worden aangemerkt. Zie hierover T.J. van der Ploeg,

In dat licht bezien is het opvallend te noemen dat art. 2:2 BW bij de inwerkingtreding in 1976 deze categorie niet afzonderlijk noemde en daarmee geen uitspraak deed over de rechtspersoonlijkheid van deze lichamen. Behoefde dat laatste op zichzelf gezien wellicht niet noodzakelijk te worden geacht, zeker in het licht van de genoemde uitspraak van de Hoge Raad, toch is dit nadien kennelijk als een leemte ervaren. De in 1992 ingevoerde nieuwe tekst van art. 2:2 BW heeft hierin willen voorzien.

2. Wetsgeschiedenis

De wetsgeschiedenis is zeer summier over de aard van de nieuwe categorie “lichamen waarin kerkgenootschappen zijn verenigd” en over de eisen waaraan deze moeten voldoen. In de Memorie van Toelichting op de voorgestelde nieuwe redactie van art. 2:2 BW stelde de regering “dat als protestantse kerkgenootschappen niet zelden de plaatselijke kerken moeten worden aangemerkt, die niet alleen zelfstandige afdelingen, zoals diakonieën kunnen hebben, maar die zich bovendien in de regel in een regionaal verband, zoals een classis, of landelijk verband verenigen. Deze verbanden zijn in dat geval niet zelf kerkgenootschappen of onderdelen daarvan”. Met verwijzing naar de zojuist genoemde uitspraak van de Hoge Raad uit 1938 betoogde de regering dat ook aan zulke verbanden rechtspersoonlijkheid kan toekomen.

Wat betreft de mogelijkheid van het bezit van rechtspersoonlijkheid achtte de regering vereist dat sprake was van “een nauw, kerkrechtelijk, verband”. Een losser verband, bij voorbeeld in de vorm van een federatie was volgens de regering niet voldoende. Als voorbeeld van dat laatste werd daarbij de Raad van Kerken genoemd. Mocht men aan dergelijk lichter type samenwerking gestalte willen geven in de vorm van een rechtspersoon, dan is men volgens de regering aangewezen op de vorm van een vereniging of stichting.⁴

Deze stellingname van de regering riep bij de Tweede Kamer vragen op. Wanneer is al dan niet sprake van een nauw kerkrechtelijk verband? Bovendien was het geenszins evident, waarom een verband van kerken die, ook al zou dat in een lichtere vorm zijn, beogen in gezamenlijkheid aan het rechtsverkeer deel te nemen, niet over rechtspersoonlijkheid zou kunnen beschikken. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de

“De positie van kerkelijke rechtspersonen van de Samen-op- Wegkerken tot de Protestantse Kerk in Nederland en de regels betreffende hun vertegenwoordiging”, *WPNR*, 2004, p. 465-472.

⁴ *Kamerstukken II* 1982/83, 17 725, nr. 3, p. 53.

parlementaire discussie over deze nieuwe kerkelijke rechtsvorm zich met name op dit punt heeft toegespitst. De regering heeft ondanks de kritiek vastgehouden aan haar zienswijze wat betreft de eis van een nauwe kerkrechtelijke band. Een ruimere interpretatie achtte zij gevaarlijk. Het gaat er volgens de regering om dat de betrokken kerken beogen zich tot een eenheid te verenigen, hetgeen van een lossere verband, zoals een federatie, niet kan worden gezegd. Overigens gaf de regering in de Nota naar aanleiding van het Eindverslag toe, dat de vraag of sprake is van een nauw kerkrechtelijk verband door de kerk zelf wordt bepaald en dat dus geen afbreuk werd gedaan aan de vrijheid van inrichting van de kerken. Het doel dat de verbonden kerken bij hun samenwerking voor ogen staat, zal uit hun statuut moeten blijken.⁵

Bij de mondelinge behandeling in de Tweede Kamer gaf de regering opnieuw blijk van een tamelijk restrictieve uitleg van de nieuwe categorie kerkelijke rechtspersonen. Gesteld werd dat de figuur van het verenigde lichaam gezien moest worden als het spiegelbeeld van het zelfstandig onderdeel.⁶

Niet ten onrechte is wel de vraag naar voren gebracht, of er echt behoefte was aan de aanvulling van art. 2:2 BW. Met name Oldenhuis heeft zich op het standpunt gesteld dat de praktijk zich met enige creativiteit wat betreft de behoefte aan kerkelijke samenwerkingsvormen ook goed zou kunnen redden met de rechtsfiguur van het zelfstandig onderdeel.⁷ Gelet op de ruimte die de wetgever bij het tot stand brengen van art. 2:2 BW aan de kerken met hun grote differentiatie in verschijningsvormen beoogde te bieden, moge deze stelling enige grond hebben, niettemin kan de aanvulling van dit artikel zoals dit per 1 januari 1992 gestalte heeft gekregen, als een wenselijke completering worden beschouwd.

3. Wanneer is sprake van een lichaam?

Het begrip “lichaam waarin zij zijn verenigd” omvat niet alle vormen waarin kerkgenootschappen zich in een samenwerkingsrelatie verbinden. Zij kunnen immers ook een andere rechtsvorm kiezen, zoals met name de vereniging of de stichting, dan wel een contractuele samenwerkingsvorm aangaan. De vraag rijst dan ook, wanneer sprake is van een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam op grond van deze derde categorie van art. 2:2 BW.

⁵ *Kamerstukken II* 1987/88, 17 725, nr. 13, p. 7.

⁶ C.J. van Zeben (red.), *Parlementaire Geschiedenis Nieuw BW* (Invoering Boeken 3, 5 en 6) Deventer: Kluwer 1991, p. 123.

⁷ F.T. Oldenhuis, “Kerkgenootschappen en hun zelfstandige onderdelen”, *WPNR*, 1983, p. 460. Zie ook A.H. Santing-Wubs, *Kerken in geding*, (diss. Groningen), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2002, p.33.

De wet stelt op dit punt geen formele eisen. Hiervoor bleek reeds dat de wetsgeschiedenis ter zake niet veel helderheid verschaft.

Er zal ten minste aan twee voorwaarden moeten zijn voldaan, wil sprake zijn van een lichaam waarin kerkgenootschappen zich hebben verenigd. In de eerste plaats moet een kerkrechtelijk verband bestaan tussen de kerkgenootschappen die zich in het lichaam verenigen. Het statuut speelt hierbij een cruciale rol. Van meer betekenis dan de vraag hoe nauw het verband is, zoals de regering in het kader van de wetswijziging noodzakelijk noemde, is de vraag of de samenwerking haar grondslag vindt in het kerkelijk statuut van de zich verbindende kerkgenootschappen. Dit laatste moet doorslaggevend worden geacht. Dit vloeit direct voort uit de grondgedachte, dat de kerken worden geregeerd door hun eigen statuut. Wanneer kerken beogen een kerkelijke samenwerkingsvorm tot stand te brengen die aan het maatschappelijke verkeer kan deelnemen en hun statuut biedt daarvoor de ruimte, dan is sprake van een rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam op grond van art. 2:2 BW. Hoe nauw het verband is, is dus voor de vraag naar de rechtspersoonlijkheid niet bepalend. Art. 2:2 BW biedt alle ruimte ook voor federatieve samenwerkingsvormen van kerken, als de basis daarvoor in het statuut van deze kerken aanwezig is.⁸ Het kerkrechtelijk verband zal tot uitdrukking komen in een voor het overkoepelend lichaam bestaand of vast te stellen kerkorde of statuut.⁹

In de tweede plaats moeten de samenwerkende kerkgenootschappen de wil hebben dat het samenwerkingslichaam als zelfstandig lichaam aan het rechtsverkeer zal deelnemen. Dit kan expliciet blijken uit het voor het overkoepelende lichaam geldende statuut maar kan ook volgen uit de kerkelijke besluitvorming dan wel blijken uit de feitelijke omstandigheden.¹⁰

Het zelfstandig kunnen optreden in het rechtsverkeer betekent overigens wel dat aan bepaalde eisen met het oog op de kenbaarheid moet kunnen worden voldaan, zoals ten aanzien van de vertegenwoordigingsbevoegdheid. Op deze materie zal hierna nog afzonderlijk worden ingegaan.

4. Spanning tussen kerkrecht en civielrecht?

Het is van belang hier aandacht te schenken aan de situatie binnen de kleinere kerkgemeenschappen van gereformeerde signatuur. Deze baseren

⁸ Idem Te Velde, t.a.p. p. 205.

⁹ Aldus terecht Van der Ploeg 2004, p. 127.

¹⁰ Zie ook Asser/Van der Grinten/Maeijer, 1997 (2-II), p. ??? .

zich voor hun kerkelijk samenleven ofwel rechtstreeks op de Dordtse Kerkenordening van 1618/1619 (DKO), zoals de Gereformeerde Gemeenten en enkele daarmee verwante kleinere kerkverbanden dan wel op een nauw op de DKO aansluitende kerkorde, zoals de Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt) en de Christelijke Gereformeerde Kerken. Op grond van de DKO is de plaatselijke kerk zelfstandig. Deze zelfstandige kerken werken echter samen in regionale verbanden, in casu classes en (particuliere) synoden. Deze lichamen worden betiteld als de “meerdere vergaderingen”. Het woord “meerder” ziet hier zeker niet op een soort hiërarchie, maar beduidt dat deze verbanden meerdere kerken omvatten. Er is in deze kringen niet zelden, en zeker in het verleden was dat het geval, sprake van een grote beduchtheid voor de aantasting van de autonomie van de plaatselijke gemeenten door hogere organen. Bovendien doet zich de situatie voor dat deze meerdere vergaderingen in het gereformeerde kerkrecht geen permanente status hebben. Aan het einde van de classicale of synodale vergadering, die overigens meerdere zittingen kan omvatten, wordt de vergadering gesloten en gaat zij uiteen.

Tegen de hier geschetste achtergrond is het begrijpelijk dat de gedachte dat deze meerdere vergaderingen over eigen rechtspersoonlijkheid zouden kunnen beschikken niet zelden op onbegrip en zelfs verzet stuitte. Met name in de periode na de Vrijmaking van 1944 heeft dit in de uit deze beweging voortgekomen kerkformatie sterk gespeeld.¹¹ Ook in de Gereformeerde Gemeenten heeft dit punt in de jaren negentig tot interne discussie geleid.

Is hier inderdaad sprake van spanning tussen de kerkrechtelijke uitgangspunten en het civiele recht?

Men dient hier zuiver te onderscheiden. Kerkrechtelijk bezien hebben de classicale en synodale vergaderingen zelf inderdaad geen permanente status in het gereformeerde kerkrecht. De regionale verbanden, waarvan zij de vertegenwoordigende organen zijn, blijven echter bestaan. Dit is maatgevend voor de toepassing van het civiele recht. Hun zelfstandigheid in het rechtsverkeer wordt door het civiele recht erkend.

Ter behartiging van de gezamenlijke belangen in de regionale verbanden worden veelal deputaten benoemd die hun mandaat ontlenen aan de meerdere vergadering die hen heeft benoemd en die ook verantwoording dienen af te leggen aan de eerstkomende meerdere vergadering. De grenzen van hun bevoegdheid worden door de gezamenlijke kerken zelf vastgesteld. Het statuut is hier bepalend. In de hier bedoelde kerkformaties geldt het statuut (de DKO of de daarvan afgeleide kerkordes) zowel voor

¹¹ Zie vooral Te Velde, t.a.p. p. 198-200.

het plaatselijk kerkgenootschap als voor de verbanden waarin zij samenleven. De nadere invulling hiervan kan volledig binnen de kerkrechtelijke kaders plaatsvinden. De wet biedt hierin dus volop ruimte aan de kerken tot een eigen vormgeving, zodat aan de kerkrechtelijke desiderata ten volle recht kan worden gedaan. Vanuit de kerkgemeenschap bezien is de rechtspersoonlijkheid uiteindelijk niet anders dan een “hulpconstructie”.¹²

Enkele kerkgemeenschappen, zoals de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt), hebben in hun kerkorde zelf expliciet bepalingen omtrent hun optreden in het rechtsverkeer opgenomen.¹³ De Gereformeerde Gemeenten hebben door middel van een aantekening bij de desbetreffende bepaling uit de DKO een regeling opgenomen ten aanzien van de vertegenwoordigingsbevoegdheid van de kerkelijke organen. Deze aantekening maakt krachtens synodaal besluit onderdeel uit van het statuut van dit kerkverband.¹⁴

5. Kenbaarheid en vertegenwoordiging

De wet bevat geen specifieke vereisten voor het oprichten van een kerkelijke rechtspersoon. Er is dus bij voorbeeld geen sprake van het vereiste van een notariële akte. De kerken nemen wat dat betreft een unieke plaats in ons rechtssysteem in.¹⁵ Het ontbreken van deze formele eisen geldt dus ook de lichamen waarin kerkgenootschappen zijn verenigd. Hiervoor bleek reeds dat het kerkelijk statuut doorslaggevend is voor de vraag of van een zodanig lichaam sprake is. In het uiterste geval zal bij verschil van mening terzake de rechter hierover moeten beslissen. Dit betekent wel dat bij deelneming aan het maatschappelijk verkeer de juridische status van een kerkelijk rechtspersoon voor de wederpartij niet altijd helder is. Dit kan in de praktijk problemen opleveren. Zo blijkt er ook bij instanties als banken en notariaat een toenemende onbekendheid met het fenomeen kerkelijke rechtspersoon. Dit leidt tot vragen om het bewijs van het bestaan van het kerkelijk lichaam, de wijze van regeling van de vertegenwoordiging et cetera. Hiermee is het vraagstuk van de derdenbescherming aan de orde.

¹² De term is van P. van Schilfgaarde, in: *Fait accompli, wordt het BW nog een rustig bezit?* Boekenreeks NJB, Zwolle, Tjeenk Willink, 1983, p. 133.

¹³ Zie voor de Gereformeerde Kerken (Vrijgemaakt): Kerkorde art. 52; voor de Christelijke Gereformeerde kerken: Kerkorde art 84.

¹⁴ Acta Generale Synode Gereformeerde Gemeenten 2007, besluit 3. Voor de aantekening bij art. 29 DKO zie *In goede orde*, uitgave Deputaatschap Kerkrecht van de Gereformeerde Gemeenten, 2007, p.128/129.

¹⁵ Van der Ploeg, 2004, p. 126 e.v.

In het verleden heeft Luyten uit dien hoofde al eens een pleidooi gevoerd voor de instelling van een afzonderlijk openbaar register voor kerkelijke rechtspersonen, waarin deze de statuten en de bevoegdheden van hun bestuurders kenbaar zouden kunnen maken. Een zodanige regeling zou volgens hem geen inbreuk behoeven te maken op de scheiding van kerk en staat.¹⁶

In het verleden werd ingevolge de voormalige Wet op de Kerkgenootschappen door het Ministerie van Justitie een lijst van kerkgenootschappen bijgehouden, waarvoor kerken zich dienden aan te melden. Registratie op de lijst had echter geen betekenis voor de rechtspersoonlijkheid. Deze registratie is afgeschaft, mede omdat de verplichte aanmelding in strijd werd geacht met de vrijheid van godsdienst. Sedert 1 juli 2008 geldt voor kerkgenootschappen een inschrijvingsplicht in het Handelsregister. Als gevolg van een voor de kerkgenootschappen getroffen overgangmaatregel is deze plicht effectief geworden per 1 januari 2010 (art. 57 lid 2 Handelsregisterwet). Deze geldt ook lichamen waarin kerken zich verenigen. Voor kerkgenootschappen die samenleven in een overkoepelend verband kan worden volstaan met inschrijving van het overkoepelende lichaam. Voor een uitvoeriger beschouwing over deze registratieplicht verwijs ik naar de beschouwingen van Van Kooten en Van der Ploeg terzake.¹⁷

Daargelaten de door Van der Ploeg zeer terecht opgeworpen vraag hoe deze registratieplicht, waarbij overtreding als een economisch delict wordt aangemerkt, zich verhoudt tot de godsdienstvrijheid¹⁸, kan worden vastgesteld dat deze registratie geen oplossing biedt voor zojuist geschetste problemen inzake de kenbaarheid. Er is bijvoorbeeld niet voorgeschreven te registreren wie de kerkelijke rechtspersoon rechtens vertegenwoordigen. Zelfs bestaat niet de mogelijkheid om op vrijwillige basis gegevens te registreren omtrent de vertegenwoordiging in het civiele rechtsverkeer. Van Kooten spreekt hier van een gemiste kans. Derden blijven dus aangewezen op kennisneming van het statuut.

Daarbij moet er wel van worden uitgegaan dat de kerk zelf in haar statuut voor een behoorlijke regeling inzake vertegenwoordiging en vermogensbeheer heeft gezorgd. Van der Ploeg stelt, dat als een kerk dit

¹⁶ E.A.A. Luyten, 'Kerkelijke rechtspersonen en hun vertegenwoordiging', in: G.R. Rutgers, *Kerk, recht en samenleving (Oldenhuisbundel)*, Deventer, Kluwer, 1997, p.45.

¹⁷ Zie hierover uitvoerig de bijdragen van T. van Kooten en T.J. van der Ploeg in *NTKR* 2009, p. 13-27 resp. p. 28-40.

¹⁸ T. J. van der Ploeg, "De overheid en de rechtspersoonlijkheid van kerkgenootschappen", in: *NTKR* 2008, p. 78-95.

niet regelt, dan kennelijk de wil om als rechtspersoon aan het rechtsverkeer deel te nemen ontbreekt.¹⁹

Het voorgaande betekent ook dat de interne bevoegdheidsverdeling binnen kerkelijke rechtspersonen externe werking heeft. Onbevoegd handelen van een vertegenwoordiger kan dus aan derden worden tegengeworpen ook al behoeft deze de interne bevoegdheidstoedeling niet te kennen.²⁰ Duidelijk is dat dit onbevredigende situaties kan opleveren. Het geven van voorschriften van overheidswege zou echter in strijd kunnen komen met de inrichtingsvrijheid van de kerken.²¹

Wel is het mijns inziens de vraag of dit laatste ook het geval is indien het louter zou gaan om een verplichting tot het treffen van een regeling met het oog op de vertegenwoordiging van de kerkelijke rechtspersoon. Een wettelijke verplichting in het kader van de erkenning van de rechtspersoonlijkheid van kerkelijke rechtsfiguren, ertoe strekkende dat het statuut een bepaling aangaande de vertegenwoordiging van deze rechtspersonen dient te bevatten, zou mijns inziens niet in strijd behoeven te komen met de inrichtingsvrijheid van de kerken. Althans, zolang de overheid maar geen voorschriften geeft omtrent de inhoud van die regeling. De overheid kan bevoegd worden geacht tot het geven van een dergelijk algemeen voorschrift, nu het hier gaat om de deelname van een rechtspersoon aan het algemene rechtsverkeer. Art. 2:2 BW zou dan aangevuld kunnen worden met een bepaling: “Het statuut bevat regels omtrent de vertegenwoordiging van de rechtspersoon” of woorden van gelijke strekking. Overigens zou ook bij opname van een dergelijke bepaling de situatie dat de interne bevoegdheidsverdeling externe werking heeft blijven bestaan.

Dan zou echter wel duidelijk zijn, dat bij het ontbreken van een zodanige regeling de rechtspersoonlijkheid als kerkelijk lichaam ontbreekt. Ook zo lang een dergelijk voorschrift wordt gemist, mag ervan worden uitgegaan dat de kerken zelf intern de nodige regelingen treffen en dat in het rechtsverkeer ook goede informatie omtrent deze regelingen aan de wederpartij wordt verschaft.

6. Eisen aan de inrichting van het lichaam

Hierboven bleek reeds dat de wet aan de kerken de maximale vrijheid heeft willen laten om hun eigen inrichting vorm te geven. Dat betekent dat er

¹⁹ T.a.p. (nt.18), p.92.

²⁰ Van der Ploeg 2004, p. 135.

²¹ Idem: Van der Ploeg; zie diens beschouwing nt. 18.

ook geen formele eisen uit dien hoofde zijn gesteld aan de inrichting van de lichamen waarin kerken zijn verenigd en hun organen. Dit is dus geheel afhankelijk van het statuut dat voor het lichaam geldt. Wel zal zoals reeds uiteengezet uit het statuut het bestaan van een kerkrechtelijk verband moeten blijken. Deze kerkelijke verbondenheid zal enerzijds kunnen blijken uit een gemeenschappelijke geestelijke grondslag. Daarnaast zal in het statuut ten minste de wijze van samenstelling van de organen van het lichaam worden geregeld. Zo bevat de DKO in art. 29 e.v. bepalingen omtrent de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen en voorschriften voor wat betreft de afvaardigingen vanuit de plaatselijke kerken naar de classicales en synodale vergaderingen. Uiteraard kunnen deze bepalingen door nadere binnenkerkelijke uitspraken worden aangevuld. In ieder geval zal duidelijk moeten zijn dat er niet alleen een geestelijk, maar ook een institutioneel verband tussen het lichaam en de zich verenigende kerken bestaat. Dit zal naast de wijze van afvaardiging ook kunnen blijken uit de taakomschrijving van het lichaam en zijn organen en het mandaat waarover zijn vertegenwoordigers beschikken. Tevens zal de wijze van aflegging van verantwoording geregeld zijn.

7. Toepassingsvormen van het lichaam

Hierboven bleek reeds dat bij de in 1992 tot stand gebrachte aanvulling van art. 2:2 BW in het bijzonder werd gedacht aan de in regionale en landelijke verbanden samenlevende protestantse kerkgenootschappen. Men zou dit als de klassieke verschijningsvorm van het lichaam waarin kerkgenootschappen zich verenigen kunnen betitelen. Daartoe beperkt deze bepaling zich echter niet. De wetgever heeft de kerken een grote ruimte willen bieden om vanuit de erkenning van de inrichtingsvrijheid van de kerken recht te doen aan de vele variaties in vormen van kerkelijk samenleven. De figuur van het lichaam waarin kerken zich verenigen, biedt dus alle ruimte om ook andere samenwerkingsvormen van (plaatselijke) kerken een rechtsvorm te bieden waarin deze op eigen titel aan het maatschappelijk verkeer kunnen deelnemen.

De vraag in hoeverre van deze nieuwe wettelijke mogelijkheid ook daadwerkelijk gebruik is gemaakt, laat zich niet in het algemeen beantwoorden. Geconstateerd kan worden dat er zeker in de kleinere kerken van reformatorische signatuur aanvankelijk weinig aandacht voor deze figuur is geweest. Daarbij speelde onbekendheid een rol maar zeker ook een zekere beduchtheid, waarop hierboven al werd gewezen. Gevreesd werd voor spanning met het kerkrechtelijke uitgangspunt van de autonomie van de plaatselijke gemeente. Tot voor kort werden daarom in deze situatie voor typisch kerkelijke bovenplaatselijke activiteiten toch vaak civielrechtelijke rechtsvormen gekozen, met name de stichtingsfiguur. Inmiddels lijkt er meer zicht gekomen enerzijds op de

mogelijkheden die art. 2:2 BW als gevolg van de aanvulling biedt en anderzijds op het feit dat het gebruik van deze rechtsfiguur, en trouwens ook die van het zelfstandig onderdeel, zeer wel gepaard kan gaan met handhaving van de kerkrechtelijke uitgangspunten. In het bijzonder binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) en de Gereformeerde Gemeenten heeft men zich op deze materie recent bezonnen.

Bij eerstgenoemd kerkverband is in dit kader besloten om de Theologische Universiteit van deze kerken, die tevoren de rechtsvorm van een stichting had, uit te laten gaan van de Generale Synode, vertegenwoordigd door haar deputaten, die optreden namens de gezamenlijke kerken als een lichaam in de zin van art. 2:2 BW. Daarbij is overwogen dat hier ook gekozen had kunnen worden voor een zelfstandig onderdeel, doch gelet op de betekenis van dit instituut voor de gezamenlijke kerken is bewust voor deze rechtsvorm gekozen.²²

Bij de Gereformeerde Gemeenten heeft deze bezinning ertoe geleid dat de laatstgehouden Generale Synode van dit kerkverband heeft besloten tot een aanvulling van het kerkelijk statuut met bepalingen omtrent de rechtspersoonlijkheid van de meerdere vergaderingen en de regeling van de vertegenwoordigingsbevoegdheid binnen deze organen.²³

Bij de praktische toepassing van deze figuur kan naast de klassieke vorm van de regionale verbanden voorts in de eerste plaats worden gedacht aan samenwerkingsverbanden van plaatselijke kerken die niet exact samenvallen met de grenzen van een classicaal of (particulier) synodaal ressort, bijvoorbeeld ten behoeve van een evangelisatieproject. Te Velde heeft erop gewezen dat een zodanige samenwerking ook gestalte zou kunnen krijgen met gebruikmaking van het zelfstandig onderdeel. Hij stelt dat in een dergelijk geval de figuur van een lichaam waarin de kerken zich verenigen echter de voorkeur verdient. Op deze wijze kan zijns inziens namelijk op een kerkrechtelijk juistere manier worden vorm gegeven aan de verantwoordelijkheid van de met uitvoering van een dergelijke activiteit belaste door de kerken aangestelde deputaten.²⁴

Een andere toepassingsmogelijkheid zou zijn een federatief samenwerkingsverband van kerken. Hiervoor werd reeds betoogd dat – anders dan de regering bij de totstandkoming van de wetwijziging stelde – ook de lichtere vorm van een federatieve samenwerking zeker wel gegoten zou kunnen worden in deze rechtsfiguur, mits maar sprake is van een

²² Generale Synode van Berkel en Rodenrijs, 1996, Acta art.79, besluit 3.

²³ Zie noot 14.

²⁴ Te Velde, t.a.p. p.207.

kerkrechtelijke band op basis van het statuut. Bij de totstandkoming van de Protestantse Kerk in Nederland had deze figuur goede diensten kunnen bewijzen, zoals Van der Ploeg terecht heeft betoogd.²⁵ De keuze van de verantwoordelijke kerkelijke organen is echter een andere geweest.

Voorts is de Raad van Kerken nog wel eens als een voorbeeld hiervan aangeduid.²⁶ Hier lijkt mij echter het vereiste van een kerkrechtelijk verband te ontbreken. De Raad beschouwt zichzelf blijkens haar statuten overigens als kerkelijk rechtspersoon op basis van art. 2:2 BW.

8. Een bijzondere toepassing

Als een bijzondere toepassingsvorm van een lichaam waarin kerken zich verenigen, mag worden beschouwd het in 2009 opgerichte “Kerkelijk lichaam Gereformeerde Gemeenten regio Barneveld”. Dit lichaam is vorm gegeven op basis van art. 2:2 BW en heeft krachtens zijn statuut tot doel een school uitgaande van deze gemeenten in stand te houden.²⁷ Dit is in die zin een unieke constructie, dat dit de enige school in Nederland is die op deze juridische basis berust.

De school welke thans van het genoemde lichaam uitgaat, had tevoren de formele status van zelfstandig onderdeel van het plaatselijke kerkgenootschap. Er zijn in den lande meer scholen met deze kerkelijke rechtsvorm. Als gevolg van de splitsing van de plaatselijke gemeente in twee zelfstandige gemeenten, die dus beide de status van kerkgenootschap in de zin van art. 2: 2 BW hebben, kwam de vraag aan de orde op welke wijze de gewenste kerkelijke inkadering van deze school in de nieuwe situatie gestalte zou kunnen krijgen.

Daarbij is na ampele overweging gekozen voor de figuur van het lichaam waarin de beide nieuw gevormde kerken zich verenigen. Weliswaar biedt het binnen de Gereformeerde Gemeenten geldende statuut aan de plaatselijke kerken niet uitdrukkelijk de mogelijkheid tot het aangaan van dergelijke verbanden, aangenomen moet worden dat nu het statuut zich er niet tegen verzet dat de zelfstandige plaatselijke kerken die bevoegdheid hebben, uiteraard indien voldaan wordt aan de voorwaarde dat binnen het nieuwe lichaam voldaan is aan de eis van een kerkrechtelijk verband.

²⁵ T.J. van der Ploeg, ‘Fusie, federatie en splitsing van kerken en burgerlijk recht’, in: Oldenhuisbundel (nt. 16), Deventer, Kluwer, 1997, p.47-66.

²⁶ Vgl. Oldenhuis, *WPNR* 1983, p. 461.

²⁷ Onderzoeksrapport betreffende de rechtsopvolging van het Zelfstandig Onderdeel van het kerkgenootschap van de Gereformeerde Gemeente te Barneveld, Barneveld 2009 (niet gepubliceerd).

De voor het lichaam vastgestelde regeling (in de vorm van een eigen statuut) regelt zaken als bestuurssamenstelling, vertegenwoordiging et cetera. Het bestuur dient te worden gevormd uit leden van de zich verbindende kerken, maar behoeft niet louter uit leden van de kerkenraden van die gemeenten te bestaan. Ook is in de mogelijkheid van uittreding van een participierend kerkgenootschap voorzien. Met het oog op eventuele geschillen is een bepaling opgenomen, waarbij is voorgeschreven dat de oplossing dient te worden gezocht in de kerkelijke weg binnen het kerkverband.

Het statuut van genoemd lichaam maakt mogelijk dat ook andere kerkgenootschappen, behorende tot het kerkverband van de Gereformeerde Gemeenten zich in het lichaam kunnen verenigen. De vraag kan daarbij worden gesteld of het denkbaar zou zijn dat ook kerkgenootschappen die niet tot dit kerkverband behoren aan een dergelijk lichaam zouden kunnen deelnemen.

Dit zal als regel afstuiten op feit, dat voor de vorming van een lichaam waarin kerkgenootschappen zich verenigen, zoals hiervoor reeds werd uiteengezet, de eis van een kerkrechtelijk verband moet worden gesteld. Hiervan zal bij kerkgenootschappen die tot verschillende kerkverbanden behoren in het algemeen geen sprake zijn. Dit zou alleen anders kunnen zijn, indien het eigen statuut van de zich verbindende kerken de mogelijkheid tot het aangaan van een verband met tot een andere kerkformatie behorende kerkelijk lichamen uitdrukkelijk zou openen.

9. Kunnen lichamen waarin kerken zich verenigen zelfstandige onderdelen instellen?

Het zojuist genoemde voorbeeld illustreert nog eens duidelijk welke ruimte de wet de kerken biedt teneinde hun onderlinge relaties vorm te geven. Dit blijkt evenzeer als wij nu een andere vraag onder ogen willen zien die in de kerkelijke praktijk naar voren is gekomen, te weten de vraag of een lichaam waarin kerken zijn verenigd zelf ook een zelfstandig onderdeel in het leven kan roepen. Achtergrond van deze vraagstelling vormt het gegeven dat ook voor het verrichten van gezamenlijke, typisch kerkelijke activiteiten, zoals hiervoor al bleek, dikwijls gebruik wordt gemaakt van civielrechtelijke rechtsvormen, in het bijzonder de stichting. Dit is vooral aan de orde in de kleinere kerkgenootschappen van gereformeerde signatuur. Zoals reeds werd uiteengezet, baseren deze kerkgenootschappen zich op de DKO of op een daaraan rechtstreeks ontleende eigen kerkorde. Zij komen samen in meerdere vergaderingen als classes en gewestelijke (particuliere) of generale synoden. De rechtspersoonlijkheid van deze verbanden wordt door art. 2:2 BW erkend. Deze vergaderingen hebben geen permanente status. Voor de tussen de vergaderingen aan de orde

zijnde bovengemeentelijke gemeenschappelijke belangen plegen door de classis of synode benoemde deputaten te worden benoemd, zoals voor zaken betreffende zending, evangelisatie of de theologische opleiding. Deze deputaten vertegenwoordigen dus binnen hun mandaat het bovengemeentelijke lichaam tussen de zittingsperiodes van de meerdere vergaderingen. Het uitoefenen van de opgedragen taken door deze deputaten vergt niet zelden deelname aan het maatschappelijke verkeer, in de vorm van verwerving van onroerend goed, het aangaan van arbeidsovereenkomsten, en dergelijke. Dit brengt derhalve de eis van het bezit van rechtspersoonlijkheid met zich. Met het oog hierop werden vaak naast de deputaatschappen rechtspersonen naar burgerlijk recht, meestal stichtingen, opgericht. Hoewel deze rechtspersonen via hun statuten in het algemeen een duidelijke binding hebben met het kerkverband, zoals ten aanzien van de omschrijving van het doel, de samenstelling van het bestuur en het afleggen van verantwoording, passen zij als civielrechtelijke rechtsvormen niet binnen de kerkrechtelijke structuren.

Deze situatie heeft met name binnen de Gereformeerde Gemeenten tot principiële bezinning aanleiding gegeven. De Generale Synode van dit kerkverband heeft met het oog hierop in 1998 uitgesproken dat kerkelijke activiteiten zo enigszins mogelijk in kerkrechtelijke kaders zouden moeten worden ondergebracht. Een belangrijke overweging voor dit standpunt vormde het feit dat de Algemene wet gelijke behandeling wel een uitzonderingsbepaling kent voor kerken, doch niet voor andere rechtsfiguren, ook al zouden deze zich met kerkelijke activiteiten bezighouden.²⁸

De vraag is nu op welke wijze aan de gezamenlijke bovengemeentelijke activiteiten, indien daarbij behoefte bestaat aan rechtspersoonlijkheid, in een kerkrechtelijk kader vorm zou kunnen worden gegeven, zodat niet meer gebruik hoeft te worden gemaakt van civielrechtelijke structuren.

In theorie zou ook hier de weg openstaan van het vormen door de plaatselijke kerkgenootschappen van een lichaam waarin deze zich verenigen. Dit zou echter ten aanzien van de benoeming van de verantwoordelijke deputaten, hun verantwoordingsplicht et cetera, een zeer omslachtige weg zijn (in het betreffende kerkverband gaat het om meer dan 150 plaatselijke gemeenten), tenzij daarbij een rol aan de Generale Synode zou worden gegeven. Als die weg zou worden gekozen, zou de zelfstandigheid van de plaatselijke gemeente feitelijk toch weer goeddeels illusoir zijn. Het zou derhalve principieel en praktisch logischer zijn dan

²⁸ Acta Generale Synode 1998, besluit 12. Het aan deze besluitvorming ten grondslag liggende rapport van het Deputaatschap bij de Hoge Overheid, Acta, p. 241 e.v.

ook een kerkrechtelijke oplossing te zoeken vanuit het overkoepelend verband, dus het lichaam waarin de kerkgenootschappen zijn verenigd.

Daarmee is dus de vraag aan de orde of deze lichamen zelf ook weer zelfstandige onderdelen in het leven kunnen roepen. Deze vraag moet bevestigend worden beantwoord. Daartegen zou kunnen worden ingebracht, dat de wetstekst deze mogelijkheid niet uitdrukkelijk vermeldt. Hierboven is echter reeds betoogd, dat de wetgever blijkens de wetsgeschiedenis heeft beoogd alle ruimte te geven aan de kerken om hun relaties vorm te geven op de door hen gewenste wijze. Van der Ploeg constateert dan ook terecht, dat de kerken een in principe ongebreidelde vrijheid hebben om rechtspersonen in het leven te roepen.²⁹ Van beslissende betekenis is of de wil van de samenlevende kerkgenootschappen blijkt om voor de desbetreffende activiteit een eigen lichaam in het leven te roepen. De wet verbindt daar dan rechtspersoonlijkheid aan.

De Generale Synode van de Gereformeerde Gemeenten heeft in 2007 met het oog hierop een aanvulling van het voor deze gemeenten geldende statuut tot stand gebracht. Deze houdt in dat de Generale Synode de bevoegdheid heeft om, indien daartoe naar haar oordeel ter bevordering van een geordend kerkelijk leven en ten behoeve van het goed functioneren in het rechtsverkeer aanleiding bestaat, bestaande deputaatschappen als zelfstandige onderdelen te erkennen en nieuwe als zodanig op te richten. Voor het zelfstandig onderdeel dient een reglement tot stand te worden gebracht, waarin onder andere het mandaat, de wijze van benoeming van deputaten, het toezicht van en de verantwoording aan de synode zijn geregeld.³⁰ De bestaande stichtingen kunnen dan worden opgeheven c.q. worden omgezet in een zelfstandig onderdeel met rechtspersoonlijkheid. Voor deze omzetting is overigens rechterlijke toestemming vereist.

Opmerking verdient dat ook de andere meerdere vergaderingen binnen dit kerkverband, zoals de classes en de particuliere synoden, die immers zelf alle over rechtspersoonlijkheid beschikken, de mogelijkheid hebben rechtspersonen in de vorm van zelfstandige onderdelen in het leven te roepen. Het feit dat dit in het genoemde synodebesluit niet wordt vermeld, staat hieraan niet in de weg. Het statuut verzet zich hier immers niet tegen. Wel zal uit de besluiten van deze meerdere vergaderingen moeten blijken dat de wil bestaat het nieuwe lichaam aan het rechtsverkeer te doen deelnemen en zullen daarbij de nodige bepalingen zoals onder andere

²⁹ Van der Ploeg 2004, p.126.

³⁰ Acta Generale Synode 2007 besluit 58. Voor de aantekening bij art. 49 DKO zie *In goede orde* (nt.14), p. 133/134.

inzake de benoeming van deputaten en de vertegenwoordiging moeten worden opgenomen.

De andere kleinere kerken van gereformeerde signatuur hebben terzake geen uitdrukkelijke bepalingen in hun statuut opgenomen. Zoals hiervoor uiteengezet geldt echter ook voor hen, dat ook zonder expliciete uitspraak in het statuut de bevoegdheid van de meerdere vergaderingen om zelf rechtspersonen in het leven te roepen moet worden aangenomen.

10. Balans

De wetswijziging van 1992, waarbij de figuur van het lichaam waarin kerkgenootschappen zich verenigen werd toegevoegd aan art. 2:2 BW, moet worden beschouwd als een zo al niet noodzakelijke dan toch wenselijke en waardevolle aanvulling op de bestaande bepaling over de kerken in het nieuwe BW. Daarmee werd recht gedaan aan de verscheidenheid van kerkelijke vormen op het protestantse erf. De wetgever heeft uitdrukkelijk beoogd de kerken de nodige ruimte te laten bij de inrichting van de kerkelijke organisatie. De vragen die bij de summiere wetsbepaling in de praktijk kunnen rijzen, moeten ook in dat licht worden beantwoord.

Wel is de vraag of een wat andere formulering van de wetstekst niet bepaalde vragen had kunnen voorkomen. Zo bleek dat de term “ zich verenigen” onduidelijkheid kan oproepen inzake de vraag hoe nauw de band tussen de kerken moet zijn. De term “lichamen welke zij vormen” zou hier meer op zijn plaats geweest zijn en laat ruimte voor een gedifferentieerde invulling. Een andere vraag die gerezen is, betreft die naar de mogelijkheid voor deze lichamen om zelf zelfstandige onderdelen in het leven te roepen. Deze problemen zouden kunnen worden ondervangen door de tekst van het eerste lid van art. 2:2 BW als volgt te doen luiden:

“Kerkgenootschappen, de lichamen welke zij vormen alsmede hun zelfstandige onderdelen bezitten rechtspersoonlijkheid”.

Een centrale rol bij de vormgeving en inrichting van deze lichamen komt toe aan het kerkelijk statuut. De wetgever stelt op dit punt geen nadere eisen. Dit zou ook niet passen in het kader van de betekenis van de godsdienstvrijheid voor de inrichtingsvrijheid van de kerken.

Zoals hiervoor uiteengezet is wel denkbaar dat de wetgever zou eisen dat het statuut een regeling bevat met betrekking tot de vertegenwoordigingsbevoegdheid van kerkelijke lichamen. Deze beperkte eis kan redelijkerwijze als minimaal noodzakelijk worden beschouwd met het oog op de beoogde deelname van kerkelijke rechtspersonen aan het

rechtsverkeer en behoeft mijns inziens niet als een inbreuk op de inrichtingsvrijheid te worden aangemerkt.

Hierboven bleek dat in het statuut van veel kerkgenootschappen hierin eigener beweging al is voorzien. Ongeacht een eventuele wetsbepaling terzake mag verwacht worden dat de kerken van de hun door de wetgever zo ruim geboden vrijheid op een gepaste wijze gebruik zullen maken.